

A nyelvjárási régiók hangtani sajátosságai

1. A Nyugat-dunántúli régió

A Nyugat-dunántúli régiót a következő nyelvjárás csoportok alkotják: északnyugat-dunántúli, őrési, zalai, hetési. A régióban az alábbi sajátosságokat jelöljük a helynevek lejegyzése során (IMRE 1971 és JUHÁSZ 2001 alapján):

- mind a négy nyelvjárás csoport esetében:
 - a zárt *ě*-zést
 - a nyílt *ä*-zést
 - az *ó*, *ő*, *é* hangok nyitódó diftongusos realizációját egységesen lebegő diftongussal (*Su_os-tu_o*, *Ku_oldus-tanya*, *Bir_uő-fü_od*, *Kis-fü_od*, *Fenyü_os*, *Ki_ok-forrás*, *Sze_oki_orút*)
 - az *ú*, *ű*, *i* hangok rövidülését (*husz*, *út*, *tiz*)
 - a zárt *i*-zést (*alvíg* 'alvég')
 - az *ö*-zést (*föst*, *bötü*, *lölköm*)
 - a magánhangzók zártabbá válását az *-l* igekepző előtt (*parancsul*, *pörül*)
 - az *á* utáni *o*-zást (*házo*, *tanyájo*)
 - a mássalhangzó utáni explozív *gy*-zést, *ty*-zést (a *j* > *gy*, *ty* változást) (*aptya*, *borgyu*, *de! mēgjavul*)
 - az *l*-ezést (*hel*, *folu_o*, *bellebb*, *halla*)
 - az *l* (pótlónyúlásos) kiesését (*vu_ot*, *fü_od*, *abbu* 'abból')
 - a *v* zöngésítő hatását (*Vazsvár*) és zöngétlenülését (*ötfen*, *hatfan*)
 - a szóvégi *ny-ek* helyén álló *n* hangot (*asszon*, *legin*)
 - a *v* kiesését (*üög* 'üveg')
 - a magánhangzók közti nyúlást (*mezzü_o*, *tanittu_o*)
 - bizonyos *v* tövű névszókban a *v* helyén megjelenő *j*-t (*küjes*)
- az őrési és a hetési nyelvjárás csoportban:
 - szóvégen és relatív tövek végén a köznyelvi *ó*, *ő*, *é* helyett álló *u*, *ű*, *i* hangokat (*biru*, *kettü*, *melli*)
- a zalai nyelvjárás csoportban:
 - a nyílt *é*-zést (a köznyelvi *i*-k helyén megjelenő *é* hangokat), azok diftongusos formáit (*ki_osi_or*)

Az egyes települések adott régióhoz és nyelvjárás csoporthoz való tartozását illetően viszonyítási pontként figyelembe vehető (ugyanakkor szem előtt tartva az azóta eltelt idő alatt a köznyelv felé való elmozdulást is), hogy

- az északnyugat-dunántúli nyelvjárás csoportot képviselő néhány település IMRE SAMU (1971) alapján: Acsalag, Agyagosszergény, Szárföld, Völcséj, Sajtóskál, Velem, Csöngye, Magyar-gencs, Tanakajd, Káld, Egyházasrádóc, Középpulya.
- az őrési nyelvjárás csoportot képviselő néhány település IMRE SAMU (1971) alapján: Viszák, Szentgyörgyvölgy.
- a zalai nyelvjárás csoportot képviselő néhány település IMRE SAMU (1971) alapján: Andrásfa, Pakod, Zalaháshágy, Ságod, Becsvölgye, Hahót.
- a hetési nyelvjárás csoportot képviselő néhány település IMRE SAMU (1971) alapján: Bödeháza, Kót.

2. A Közép-dunántúli-kisalföldi régió

A Közép-dunántúli-kisalföldi régiót a következő nyelvjárás csoportok alkotják: Balaton vidéki, észak-dunántúli, észak-dunai, csallóközi–szigetközi. A régióban az alábbi sajátosságokat jelöljük a helynevek lejegyzése során (IMRE 1971 és JUHÁSZ 2001 alapján):

- mind a négy nyelvjárás csoport esetében:
 - a zárt *ĕ*-zést
 - az *ö*-zést
 - az *l*, *r* hangok pótlónyúlásos kiesését (*āsó* 'alsó', *bēső* 'belső', *āra* 'arra'), és az ezzel olykor együttjáró zártabbá válást (*gondúkodik*, *pörűt* 'perelt', *óma* 'alma', *szóma* 'szalma')
 - a rövidült felső nyelválású magánhangzókat (*tiz*, *husz*, *tüz*)
 - az *á* utáni *o*-zást (*házo*, *tanyájo*)
 - az *ú*, *ű* terhére megjelenő *ó*, *ő* hangokat (*odó* 'odú', *gyűrő* 'gyűrű')
 - az *l*-ezést (*hel*, *góla*) vagy a *j*-zést (*hej*, *gója*)
 - az *l* képző eltűnését vagy megnyúlását (*kapá*, *kapáll*)
 - az intervokális mássalhangzók nyúlását (*esső*, *terittő*)
 - az explozív *gy*-zést mássalhangzó után (*borgyu*, *gyaptyu*)
- az észak-dunántúli, észak-dunai, csallóközi–szigetközi nyelvjárás csoport esetében:
 - a zárt *i*-zést (*vír*, *egíssíg*)
- a Balaton vidéki csoportban:
 - az *ä*-zést
 - a *v* zöngésítő hatását (*huzsvét*) és zöngétlenülését (*borotfa*)
 - a köznyelvi *i* helyén jelentkező *é*-t (*késér*, *kégyó*)
- a csallóközi–szigetközi csoportban:
 - az *á* előtti *ä*-zást (*kápál*)
 - az *-oly*, *-öly* végű szavakban az *ú*, *ű*-s megoldásokat (*konkú*, *tengű*)
- az észak-dunai csoportban:
 - az *ó*, *ő* zártabb ejtését (*rúzsza*, *vísű*)
 - az *-oly*, *-öly* végű szavakban az *ó*, *ő*-s megoldásokat (*konkó*, *tengő*)

Az egyes települések adott régióhoz és nyelvjárás csoporthoz való tartozását illetően viszonyítási pontként figyelembe vehető (ugyanakkor szem előtt tartva az azóta eltelt idő alatt a köznyelv felé való elmozdulást is), hogy

- az észak-dunántúli nyelvjárás csoportot képviselő néhány település IMRE SAMU (1971) alapján: Bana, Dad, Bakonyszentlászló, Dudar;
- a Balaton vidéki nyelvjárás csoportot képviselő néhány település IMRE SAMU (1971) alapján: Szentgál, Felsőörs, Kapolcs, Ordacsehi, Bálványos;
- az észak-dunai nyelvjárás csoportot képviselő néhány település IMRE SAMU (1971) alapján: Naszály, Úny, Héreg;
- a csallóközi–szigetközi nyelvjárás csoportot képviselő néhány település IMRE SAMU (1971) alapján: Dunakiliti, Nemeshodos.

3. A Dél-dunántúli régió

A Dél-dunántúli régiót a következő nyelvjáráscsoportok alkotják: közép-somogyi, dél-somogyi, észak-baranyai, dél-baranyai. A régióban az alábbi sajátosságokat jelöljük a helynevek lejegyzése során (IMRE 1971 és JUHÁSZ 2001 alapján):

- mind a négy nyelvjáráscsoport esetében:
 - a zárt *ĕ*-zést
 - az *l*, *r* hangok pótlónyúlásos kiesését (*āsó* 'alsó', *bēső* 'belső', *āra* 'arra'), és az ezzel olykor együttjáró zártabbá válást (*gondúkodik*, *pörűt* 'perelt')
 - az *ó*, *ő*, *é* hangok záródó diftongusos realizációját egységesen lebegő diftongussal (*sóús*, *főűd*, *kéik*)
 - az *á* utáni *o*-zást (*házo*, *tanyájo*)
 - az *ö*-zést
 - az *l*-ezést (*hel*, *góla*) vagy a *j*-zést (*hej*, *gója*)
 - a *v* zöngésítő hatását (*huzsvét*) és zöngétlenülését (*ötfen*, *hatfan*)
- az észak-baranyai és a dél-baranyai nyelvjáráscsoportban:
 - a zárt *ű*-zést, *ú*-zást (*kű*, *tű* 'tő', *úta* 'óta', *fűrű* 'fűrő')
- az észak-baranyai nyelvjáráscsoportban:
 - az *r* utáni explozív *gy*-zést, *ty*-zést (a *j* > *gy*, *ty* változást) (*borgyu*, de! *gyapju*)
- a közép-somogyi és dél-somogyi nyelvjáráscsoportban:
 - a nyílt *é*-zést (a köznyelvi *i*-k helyén megjelenő *é* hangokat) (*késér*, *kégyó*)
 - az *ü*: *i*, *i*: *ü* megfeleléseket (*bidős*, *firész*; *fügyel*, *üdő*)
 - a mássalhangzó utáni explozív *gy*-zést, *ty*-zést (a *j* > *gy*, *ty* változást) (*aptya*, *borgyu*, de! *mëgjavul*)
- a közép-somogyi nyelvjáráscsoportban:
 - az *ú*, *ű*, *i* hangok rövidülését (*husz*, *út*, *tiz*)

Az egyes települések adott régióhoz és nyelvjáráscsoporthoz való tartozását illetően viszonyítási pontként figyelembe vehető (ugyanakkor szem előtt tartva az azóta eltelt idő alatt a köznyelv felé való elmozdulást is), hogy

- a közép-somogyi nyelvjáráscsoportot képviselő néhány település IMRE SAMU (1971) alapján: Mesztegnyő, Somogyacsa, Kisasszond, Kaposgyarmat, Gölle.
- a dél-somogyi nyelvjáráscsoportot képviselő néhány település IMRE SAMU (1971) alapján: Lábod, Péterhida, Kálmánca, Nagypisznice (Velika Pisanica).
- az észak-baranyai nyelvjáráscsoportot képviselő néhány település IMRE SAMU (1971) alapján: Mecsekszakál, Cserkút, Martonfa, Szébeny, Baksa, Kisherend.
- a dél-baranyai nyelvjáráscsoportot képviselő néhány település IMRE SAMU (1971) alapján: Cún, Old, Kölked, Várdaróc.

4. A Dél-alföldi régió

A Dél-alföldi régiót a következő nyelvjárás csoportok alkotják: kiskunsági, Baja környéki és Szeged környéki nyelvjárás csoport. A régióban az alábbi sajátosságokat jelöljük a helynevek lejegyzése során (IMRE 1971 és JUHÁSZ 2001 alapján):

- mindhárom nyelvjárás csoport esetében:
 - a zárt *ĕ*-zést
 - a labiális *ö*-zést
 - az *l*, *r* pótlónyúlásos kiesését (*tótam*, *tőtötte*, *āsó* 'alsó', *bēső* 'belső', *mikó*)
 - a hangsúlyos helyzetbeli nyúlást (*Tíbor*, *mútat*, *útál*)
 - a középső nyelvtáras magánhangzók zártabb ejtését (*rúzsza*, *kű*, esetleg *penisz*)
 - a nyílt *é*-zést (*késér*)
 - a *j*-zést (*fojó*, *gója*) vagy az *l*-ezést (*luk* ~ *lik*)
- a Baja környéki és a kiskunsági nyelvjárás csoportban:
 - az explozív *gy*-zést *r* után (*borgyú*, *vargyú*)
- a Baja környéki nyelvjárás csoportban:
 - az *-oly*, *-öly* végű szavakban az *ó*, *ő*-s megoldásokat (*konkó*, *tengő*)
 - az *al*, *el* kapcsolatok *ó*, *é*-s megfeleléseit (*asztó*, *tóp*, *nyéve*)

Az egyes települések adott régióhoz és nyelvjárás csoporthoz való tartozását illetően viszonyítási pontként figyelembe vehető (ugyanakkor szem előtt tartva az azóta eltelt idő alatt a köznyelv felé való elmozdulást is), hogy

- a Szeged környéki nyelvjárás csoportot képviselő néhány település IMRE SAMU (1971) alapján: Algyő, Földeák, Újkígyós, Sövényháza (Ópusztaszer), Tiszasziget;
- a Baja környéki nyelvjárás csoportot képviselő néhány település IMRE SAMU (1971) alapján: Alsónyék, Szeremle, Érsekcsanád, Fajszt, Decs;
- a kiskunsági nyelvjárás csoportot képviselő néhány település IMRE SAMU (1971) alapján: Makád, Dunavecse, Dunapataj, Gerjen, Nagykőrös, Izsák, Kiskunhalas, Kunszentmiklós, Soltvadkert, Kiskunmajsa. Kiskunsági eredetű nyelvjárászigetek: a Fejér megyei Sukoró (ugyanakkor számos dunántúli vonást is mutat), Páty.

6. A Tisza-Körös vidéki régió

A Tisza-Körös vidéki régiót az alábbi nyelvjáráscsoportok alkotják: közép-tiszántúli, hajdú-bihari és kalotaszegi nyelvjáráscsoport. A régióban az alábbi sajátosságokat jelöljük a helynevek lejegyzése során (IMRE 1971 és JUHÁSZ 2001 alapján):

- a közép-tiszántúli és a kalotaszegi nyelvjáráscsoport esetében a zárt *ë*-zést
- mindhárom nyelvjáráscsoport esetében:
 - az *ó*, *ő*, *é* hangok záródó diftongusos realizációját egységesen lebegő diftongussal (*sóus*, *főüd*, *féil* 'fél, főnév')
 - a zárt *i*-zést (*alvíg* 'alvég')
 - a köznyelvi *ő* helyén (különösen a *v* tövű alakokban) megjelenő *ű*-t (*kű*, *bű*)
 - az *ú*, *ű*, *i* hangokat a köznyelvi *u*, *ü*, *i* helyén (*kútat*, *fűves*, *őríz*)
 - az *l* pótlónyúlásos kiesését (*főd*, *hód*, *főüd*, *hóud* 'hold', *āsóu* 'alsó', *bēsőü* 'belső')
 - a *j*-zést (*gőuja*, *fojóu*)
 - a mássalhangzók nyúlását hangzóközi helyzetben és magánhangzó utáni abszolút szóvégen (*szöllőü*, *lapossa*, *magass*, *kapáll*)

Az egyes települések adott régióhoz és nyelvjáráscsoporthoz való tartozását illetően viszonyítási pontként figyelembe vehető (ugyanakkor szem előtt tartva az azóta eltelt idő alatt a köznyelv felé való elmozdulást is), hogy a közép-tiszántúli nyelvjáráscsoportot képviselő néhány település IMRE SAMU (1971) alapján: Tiszacsege, Dévaványa, Szerep, Doboz, Biharugra, Furta; a hajdú-bihari nyelvjáráscsoportot képviselő néhány település IMRE SAMU (1971) alapján: Tiszadob, Balmazújváros, Téglás, Vámospercs, Hosszúpályi, Debrecen.

7. Az Északkeleti nyelvjárási régió

Az Északkeleti régiót az alábbi nyelvjáráscsoportok alkotják: szabolcs-szatmári, bereg-ugocsai (a Munkács és Huszt közötti nyelvjárások), ungi (az ungvári járás és a vele szomszédos kelet-szlovákiai nyelvjárások *i*-ző települései), észak-szilágyi (nagyjából a Tövishát nevű kistáj területe) (JUHÁSZ 2001: 292).

A régióban az alábbi sajátosságokat jelöljük a helynevek lejegyzése során (IMRE 1971 és JUHÁSZ 2001 alapján):

- a szabolcs-szatmári, a bereg-ugocsai és az észak-szilágyi nyelvjáráscsoportok esetében:
 - az *ó*, *ő*, *é* hangok záródó diftongusos realizációját egységesen lebegő diftongussal (*sóús*, *főűd*, *fěil* 'fél, főnév')
 - a nyitódó diftongust egységesen lebegő diftongussal (*Kökiény-erdőű*, *Penyiészszes-dűlőű*, *Miëhes-tanya*, *Küörtefa-lapos*, *Oalmás*)
- mind a négy nyelvjáráscsoport esetében:
 - az *l* pótlónyúlásos kiesését (*főd*, *hód*, *főűd*, *hóud* 'hold', *āsóu* 'alsó', *bēsőű* 'belső')
 - a magánhangzó-rövidülést (*buzafőűd*, *tüz*, *viz*)
 - a *j*-zést (*góuja*, *fojóu*)
 - a mássalhangzók nyúlását hangzóközi helyzetben és magánhangzó utáni abszolút szóvégen (*szöllőű*, *lapossa*, *magass*, *kapáll*)
 - a mássalhangzó-rövidülést (*álás*)
- az ungi nyelvjáráscsoportban:
 - a zárt *i*-zést (*alvíg* 'alvég')

Az egyes települések adott régióhoz és nyelvjáráscsoporthoz való tartozását illetően viszonyítási pontként figyelembe vehető (ugyanakkor szem előtt tartva az azóta eltelt idő alatt a köznyelv felé való elmozdulást is), hogy a szabolcs-szatmári nyelvjáráscsoportot képviselő néhány település IMRE SAMU (1971) alapján: Kék, Petneháza, Kékcse, Tiszakerecseny, Oros (Nyíregyháza), Ófehértó, Nyírkáta, Tyukod, Vári.